

HUKUK EĞİTİMİNDE “HUKUK ETİĞİ”

“Legal Ethics” in Legal Education

Fatma İrem ÇAĞLAR GÜRGEY*

ÖZ

Bu çalışmada hukukçu kimliğinin oluşmasında hukuk eğitiminin temel belirleyici olduğuna ilişkin iddiadan yola çıkılmıştır. Hukuk eğitimi temel ve mesleki eğitim olarak ikiye ayrılmış, bu ayrım çerçevesinde hukuk etiği konusunun hukuk eğitimindeki yeri analiz edilmiştir. Birinci bölümde, temel hukuk eğitiminde hukuk etiğinin yeri tartışılırken, felsefi hukuk etiği ile hukuk felsefesindeki öncü yaklaşımlar referans alınmıştır. Bu doğrultuda hukuk eğitiminde hukuki pozitivist bakış açılarından dışlayıcı hukuki pozitivist ve kapsayıcı hukuki pozitivist bakış açıları bağlamında hukuk etiği derslerinin içeriği değerlendirilmiştir. Dışlayıcı hukuki pozitivist perspektiften kurgulanan hukuk etiği eğitime dair kural temelli olmasının sakıncaları ortaya konularak, kapsayıcı hukuk pozitivism temelli hukuk etiği derslerinin etik konusuna dair hukuk öğrencilerinin farkındalıklarını arttırmada daha etkili olabileceği iddia edilmiştir. İkinci bölümde ise hukuk meslek eğitimi içerisinde hukuk etiğinin yeri, felsefi hukuk etiği, hukuk etiği kodlarına dayanılarak ortaya konulmuştur. Her iki boyutu ile hukuk etiği konusu hukukçu adaylarının hukuk eğitiminde ve hukukçuların mesleki eğitimlerinin önemli bir parçası olduğu tespit edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk etiği, felsefi hukuk etiği, hukuk eğitimi, dışlayıcı hukuk pozitivism, kapsayıcı hukuki pozitivism

ABSTRACT

This study is based on the argument that legal education shapes the identity of a lawyer. Legal education is divided into basic and vocational

Makalenin Geliş Tarihi: 14.02.2024, **Makalenin Kabul Tarihi:** 06.05.2024.

* Dr. Öğr. Üyesi, MEF Üniversitesi Hukuk Fakültesi, e-posta: gurgeyi@mef.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3928-3509.

education, and within the framework of this distinction, the place of legal ethics in legal education is examined. The first part discusses legal ethics in basic law education, drawing on philosophical legal ethics, and pioneering approaches in the philosophy of law. In this regard, the content of legal ethics courses was evaluated in the context of exclusionary and inclusive legal positivist perspectives in legal education. The article argues that rules based legal ethics courses, based on the exclusive legal positivism, limits the ethical awareness of the law students. In this regard, it is suggested that legal ethics courses based on the inclusive legal positivism can be more effective in enhancing the ethical awareness. The second part discusses the place of legal ethics in legal professional education is revealed based on philosophical legal ethics and legal ethics codes. The study concludes that legal ethics, in both its parts, is an important component of the legal education of prospective lawyers and the professional training of lawyers.

Key Words: Legal ethics, philosophical legal ethics, legal education, exclusive legal positivism, inclusive legal positivism

GİRİŞ

Hukukçuların mesleki kimliklerinin oluşmasını sağlayan çok sayıda etken bulunmaktadır. Toplumun hukukçuları nasıl algıladığı, bireyin hukukçuya ilişkin özel bakış açısı, hukukçuların hukukçuyu nasıl gördüğü hukukçu kimliğini belirleyen unsurlardandır. Ancak hukukçu kimliğini belirleyen en önemli unsurun hukuk eğitimi olduğu konusunda yaygın bir yaklaşım vardır¹. Hukukla ilişkili işleri meslek haline getiren en önemli basamaklardan birisi hukuk mesleğine özgü eğitimidir². Hukuk eğitimi tarihte ve günümüzde çok farklı şekillerde yapılandırılmaktadır. Bu farklılıkların temelinde tarihte ve günümüzde toplumların farklı hukuk sistemlerinin bulunması ve hukukun ne olduğuna ilişkin bakış açıları arasındaki farklılıklardır. Örneğin Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde hukuk öğrencileri

¹ Warren E. Burger, "The Role of the Law School in the Teaching of Legal Ethics and Professional Responsibility," *Cleveland State Law Review* 29, no. 3 (1980): 387; Thomas Morawetz, "Teaching Professionalism: The Issues and the Antinomies," içinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, ed. Kim Economides (Oxford: Hart Publishing, 1998): 217.

² Deborah L. Rhode, "Professionalism Symposium: Conference Proceedings: Opening Remarks: Professionalism," *South Carolina Law Review* 52, no. 3, (Spring 2001): 459.

hukuku avukat bakış açısından ele alırken, Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde hukuk öğrencileri hukuku yargıcın bakış açısından ele alıp öğrenirler³. Tüm farklılıklarına rağmen ortak olan modern devletlerde hukuk eğitiminin hukukçuların mesleki kimliğini belirlemede önemli bir unsur olduğudur.

Günümüzde hukuk eğitimi genellikle bir üniversite lisans eğitimiyle başlar, ancak bazı hukuk sistemlerinde “hukuk” konusuna ilişkin bilgiler sınırlı olarak üniversite eğitimi öncesinde ortaokul veya liselerde vatandaşlık eğitimiyle birlikte verilebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok hukuk fakültesi öğrenci kabul etme şartı olarak dört yıllık bir kolej/lisans eğitiminin tamamlanmasını öngörmektedir⁴. Dolayısıyla ABD’de temel hukuk eğitimi lisansüstü bir program olduğu kabul edilebilir. Aynı ya da benzer durum Hindistan ve Pakistan’da da geçerlidir. Ancak genel olarak bakıldığında hukuk bilgisinin temellerinin atıldığı temel hukuk eğitimi üniversitelerde hukuk lisans derecesidir. Hukuk eğitiminin başlangıcı veya ilk akademik aşaması olarak kabul edilmektedir. Lisansüstü dereceler, hukuk çalışmalarının uzmanlık alanlarına, hukuk alanında akademik bir kariyere hizmet eder ve burada öğrenciler, bir yüksek lisans dersini takip edebilir veya doktora programına götüren daha yüksek hukuk derecesi için yüksek lisans çalışmaları yapabilirler⁵.

Hukuk eğitiminin tüm aşamalarında ve görünümünde “hukuk etiği” derslerinin önemi günümüzde sıklıkla tartışılmaktadır. Zira hukuk pratiğinde

³ David Luban, “The Sources of Legal Ethics: A German-American Comparison of Lawyers' Professional Duties”, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law* 48, no. 2, (1984): 279.

⁴ ABA hukuk eğitimine hazırlanmak için herhangi bir lisans dalını veya ders grubunu önermez. Hukuk fakültesine hemen hemen her akademik disiplinden öğrenci kabul edilmektedir. Tarih, İngilizce, felsefe, siyaset bilimi, ekonomi veya işletme gibi hukuk fakültesine geleneksel hazırlık olarak kabul edilen konularda uzmanlaşmayı seçilebilir. Ancak lisans eğitimini müzik, matematik, bilgisayar bilimi, mühendislik, hemşirelik veya eğitim gibi çok çeşitli alanlara da odaklanılabilir. Hangi bölüm olursa olsun araştırma ve yazma becerilerini geliştirme fırsatını sağlayan çalışma konuları teşvik edilmektedir. ABA, “Pre-Law,” (2024), (https://www.americanbar.org/groups/legal_education/resources/pre_law/).

⁵ Kim Economides, “Legal Education,” içinde *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* 13, ed. James D. Wright, (Oxford: Elsevier, 2015): 737.

⁶ Gerek günlük dilde ve gerekse akademik dilde “hukuk etiği” ifadesi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Akademik dilde hukuk etiği, hem felsefe disiplininin bir alt dalı olan etiğin, hem hukuk teorisinin temel kavramlarından. Hukuk disiplini içerisinde

karşılaşılan etik problemler ele alınırken konu bir şekilde dönüp dolaşıp hukuk eğitiminin niteliğine gelmektedir. Dolayısıyla hukuk eğitiminin nasıl olması gerektiği her zaman hukuk etiği konusuyla karşılaşmaktadır⁷. Son yıllarda ABD’de hukuk eğitiminin bir kriz içinde olduğuna ilişkin iddiadan yola çıkarak çözüm yollarının tartışıldığı çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir⁸. Öğrenci sayılarında düşme, eğitiminin pahalı olması, mezunların iş bulma olanaklarının azalması, mezunların buldukları işlerde ücretlerin düşük olması, eğitimin mesleki becerileri geliştirmeye yönelik olmaması gibi başlıklar hukuk eğitimi çerçevesinde ele alınan tartışmalı konulardan bazılarıdır⁹.

Hukuk etiği eğitiminin tarihine bakıldığında, hukuk etiği eğitiminin üniversitelerden önce hukuk meslek örgütlerinde ya da hukuk mesleğinin icra edildiği hukuk bürolarında, adliyelerde gerçekleştirildiği söylenebilir. Daha sonra özellikle Anglo-Sakson hukuk sisteminin uygulandığı devletlerde hukuk fakültelerinde hukuk etiği dersleri verilmeye başlanmıştır. ABD’de Watergate skandalından¹⁰ sonra, ABA hukuk fakültelerinin etik ve hukuk

hukuk etiği felsefenin alt dalları olan ahlak ve siyaset felsefelerinden destek alarak felsefi ya da teorik hukuk etiği çalışmalarını odağındadır. Bu bağlamda hukuk etiği hukuk pratiği içindeki ahlaki değerler ile hukukçuların davranışlarına yönelik yapılması gerekenleri düzenleyen normlar arasındaki ilişkiyi tartışan teorik bir çalışma alanı ve bir hukuk dalıdır. Hukuk etiği aynı zamanda hukuk teorisinde hukukçuların mesleklerini icra ederken ortaya koydukları eylemlerine ilişkin hukuk pratiğiyle bağlantılı ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin ortaya koymuş oldukları davranış kuralları ve bunlar üzerine yapılan tartışmaları da içermektedir. (Barbara Mescher, *Legal Ethics for Lawyers: A New Model* (London: Routledge, 2023), 1; Deborah L. Rhode ve David Luban ve Scott L. Cummings, *Legal Ethics* (ABD: Thomson Reuters/ Foundation Press, 2013), 3.

⁷ Alice Woolley, “Legal Education Reform and the Good Lawyer,” *Alberta Law Review* 51, no. 4, (June 2014): 804.

⁸ Örnekler için bkz. Richard Abel, “You Never Want a Serious Crisis to Go to Waste: Reflections on the Reform of Legal Education in the US, UK, and Australia”, *International Journal of the Legal Profession* 22, no. 1, (March 2015): 3-25; Robin West, *Teaching Law- Justice, Politics, and the Demands of Professionalism* New York: Cambridge University Press, 2014).

⁹ Woolley, “Legal Education,” 802-03.

¹⁰ 17 Haziran 1972 gecesi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin başkenti Washington’da bulunan Watergate isimli bir iş merkezinde beş hırsız yakalanmıştır. Yapılan soruşturmalarda bu hırsızların ABD’de dönemin muhalefet partisi olan Demokrat Partinin Watergate binasındaki genel merkezine girdikleri anlaşılmıştır. Her ne kadar Beyaz Saray sözcüsü “bu yalnızca üçüncü sınıf bir hırsızlık teşebbüsüdür”

mesleğine ilişkin derslerin biçimine ve içeriğine sürekli dikkat etmelerini, etik ve mesleki konuları hem maddi hem hukuk usulüne ilişkin alanlardaki hukuk derslerine dahil etmeleri gerektiğini ortaya koymuştur¹¹. Watergate skandalında hukuka aykırı olayları kapatmaya çalışan devlet yetkililerinin hukuk eğitimi almış kişiler olması (15 kişiden 10’u hukukçudur) hukuk etiğinin tartışılmasına neden olmuştur¹².

«....Soruşturma devam ederken kimlerin büyük bir olasılıkla suçlanacağını bir listesini hazırladım ... [B]enim ilk dikkatimi çeken, bu listede çok sayıda avukatın olmasıydı. Bu yüzden, her avukatın yanına küçük bir yıldız işareti koydum, Mitchell, Strachan, Ehrlichman, Dean, Mardian, O'Brien, Parkinson, Colson, Bittman ve Kalmbach Tanrı aşkına, bu kadar hukukçu böyle bir olaya karıştı mı?»¹³

ABD’de Watergate dönemi sonrasında 1973 yılından itibaren hukuk fakültelerinin akreditasyon standartları değişmiş ve tüm hukuk öğrencilerinin hukuk etiği alanında eğitim alması hukuki bir gereklilik haline getirilmiştir¹⁴.

açıklaması yapmış olsa da soruşturmada failerin dönemin ABD başkanı Richard Nixon ve iktidar partisi Cumhuriyetçi Parti’yle bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır. Aslında failerinin amacı basit bir hırsızlık değildir. Amaçları Demokrat Parti’nin telefonlarını gizlice dinlemek üzere parti merkezine mikrofonlar yerleştirmektir. Watergate skandalı olarak bilinen bu olay nedeniyle ABD tarihinde ilk kez bir başkan görev süresinin bitiminden önce istifa etmiştir ya da istifa etmek zorunda kalmıştır. Watergate skandalı siyaset bilimi ve tarihi açısından olduğu kadar hukuk tarihi açısından da önemli bir olaydır. (Richard H.S. Tur, “Legal Ethics, Overview,” içinde *Encyclopedia of Applied Ethics*, ed. Ruth Chadwick, (San Diego, CA: Academic Press, 1998), 59-60; Bradley Wendel, *Ethics and Law- An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 8-19.)

¹¹ Tur, “Legal Ethics, Overview,” 60.

¹² Eric Schnapper, “The Myth of Legal Ethics,” *American Bar Association Journal* 64, no. 2 (February 1978): 202.

¹³ Kathleen Clark, “The Legacy of Watergate for Legal Ethics Instruction,” *Hastings Law Journal* 51, no. 4 (April 2000): 673.

¹⁴ ABA Approval of Law Schools 1979- ABA Standards and Rules of Procedure, 302(a)(iii);

https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/misc/legal_education/Standards/standardsarchive/1979_standards.pdf, (erişim tarihi 1.02.2022); Luban, “The Sources of Legal Ethics,” 248; Alan Paterson, “Legal Ethics: Its Nature and Place in the Curriculum,” içinde *Legal Ethics and Professional Responsibility*, ed. Ross Cranston (Oxford: Clarendon Press, 1995), 176-177.

ABD’de “Multistate Professional Responsibility Examination” (MPRE olarak kısaltılmaktadır) adlı sınav birkaç istisna dışında tüm eyaletlerde baro sınavlarına girmek için bir önkoşul olarak belirlenmişlerdir¹⁵. Dolayısıyla yetkililer Watergate gibi bir siyasi ve hukuki skandalın yaşanmasının gerisinde hukuk eğitimi içerisinde etik eğitiminin yetersizliğini görmüş ve önleyici tedbir olarak hem hukuk eğitiminde hem mesleğe giriş sınavlarında hukuk etiğini içeren reformlar yapmışlardır. Ancak sistemde yapılan bütün bu olumlu gelişmelere rağmen ABD’de hukuk eğitiminde hukuk etiğine ilişkin sorunlar ve tartışmalar devam etmektedir. Dünyada ABD’nin temel hukuk eğitiminde hukuk etiği konusunda ileride olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Akademik hukuk yazınının hukuk eğitimi ve hukuk etiği konusunda diğer hukuk sistemlerine kıyasla çok sayıda kitap, makale ve ders kitabı bulunmaktadır¹⁶. ABD’de hukuk fakültelerinin neredeyse hepsinde farklı başlıklarda (Mesleki Sorumluluk, Hukuk Etiği ve Hukuk Mesleği) olsa da hukuk etiği konusunu ele alıp, tartışan dersler bulunmaktadır¹⁷. ABD dışında Batı demokrasilerine bakıldığında genel olarak hukuk etiği konusuna ya da daha spesifik olarak hukuk etiğinin hukuk eğitimindeki yerine ilişkin tartışmaların 1990’ların sonlarında başladığı görülmektedir¹⁸.

¹⁴ Morawetz, “Teaching Professionalism,” 215.

¹⁴ Ancak ABD’de bazı eyaletlerde baroya üye olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bazı eyaletlerde avukatlık mesleğini icra edebilmek için farklı üyelikler öngörülmektedir. Bu bağlamda ABD’de hukukçuların bağlı olduğu etik standartlara ilişkin farklılıklar bulunmaktadır. (Morawetz, “Teaching Professionalism,” dipnot 2.); Paterson, “Legal Ethics,” 181.

¹⁵ 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlayan sınav Mart, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere senede 3 kez yapılmaktadır. Sınav çoktan seçmeli 60 sorudan oluşmaktadır. 120 dakika sürmektedir. Sınavdan başarılı olmak için asgari puan her baro için farklılaşmaktadır. Çok Durumlu Mesleki Sorumluluk Sınavı (MPRE), yılda üç kez uygulanan, iki saatlik, 60 soruluk çoktan seçmeli bir sınavdır. MPRE, sınavı ABD’nin iki bölgesi (Wisconsin ve Porto Riko) dışındaki tüm barolara kabul için gereklidir. (Connecticut ve New Jersey’in, MPRE’den geçerli bir puan yerine, mesleki sorumlulukla ilgili bir hukuk fakültesi dersinin başarıyla tamamlanmasını kabul etmektedir.) <https://www.ncbex.org/exams/mpre>, erişim tarihi 25.12.2023.

¹⁶ Paterson, “Legal Ethics,” 176-177.

¹⁷ Morawetz, “Teaching Professionalism,” 215.

¹⁸ Türkiye’de etik alanında felsefi çalışmalar ortaya koyan Harun Tepe 1998 yılında yayımlanan makalesinde bir anekdot aktarır. Buna göre: “Etik üç beş yıl öncesine kadar ülkemizde pek bilinen ve kullanılan bir sözcük değildi. Bundan on yıl önce yayınlanması için akademik bir dergiye gönderdiğim “Etik ve Metaetik” başlıklı yazıma editörün verdiği yanıtta sanırım “etik” sözcüğü editöre anlamsız görüldüğü

Zygmunt Baumann’a atıfla Julian Webb toplumların milenyumun sonlarına doğru ahlaki çöküş korkularının ortaya çıktığını ve bunun neticesinde çevrenin korunması, toplumların geleceği, çocukların eğitimi, kamusal ve mesleki yaşamdaki standartların etik boyutu tartışılmıştır. Hukuk etiğinin yenilenmesine yönelik akademisyenlerin, avukatların, baroların, müvekkillerin talepleri bu olayların ve özellikle mesleki yaşama karşı tepkinin belirtileri olduğunu ileri sürmektedir¹⁹. Ancak ABD örneğinde görüldüğü gibi hukuk etiğinin hukuk eğitimindeki yeri belirli bir sorunla karşılaşma, sorunun nedeni olarak hukuka aykırılıkları görme ve hukuka aykırılıkları gerçekleştiren kişilerin hukukçu olması durumunda meselenin çözümünün hukuk eğitiminin niteliğinin dönüştürülmesi olarak görülmesidir. Bu dönüşüm konusunda hukuk tarihinde çok sayıda öneri ve uygulamayla karşılaşmak mümkündür. Ancak ABD örneğinde görüldüğü gibi çözüm “hukuk etiği” öğretimine bağlanabilmektedir. Hukuk etiği eğitimi, hukuk eğitiminin bir parçası olacaksa, bu eğitimin hangi safhasında gerçekleştirilmelidir?

Hukuk eğitimin çeşitli safhaları bulunmaktadır. Bunun en görünür kademesi genellikle üniversitelerin lisans eğitimi düzeyinde kurgulanan temel hukuk eğitimidir. Bu eğitim sonrasında hukukçular pratik hukuk alanında çeşitli mesleklere girebilmektedirler. Pratik hukuk hayatının en belirgin örnekleri avukatlık, yargıçlık, savcılık, noterlik meslekleridir. Avukat olmak isteyenler avukatların oluşturduğu meslek örgütleri olan barolarda avukatlık mesleğine ilişkin belirli bir mesleki eğitim almaktadırlar. Hâkim, savcı, noter olmak isteyenler benzer şekilde kendi alanlarına ilişkin belirli bir mesleki eğitim alırlar ki bunlar hukuk eğitiminin diğer görünümleridir. Hukuk meslek hayatına girildikten sonra mesleki gelişmelere paralel olarak meslek içi hukuk eğitimleri devam etmektedir. Aynı zamanda üniversitelerin lisansüstü programlarında akademik hukuk eğitimine devam edilebilir.

Hukuk eğitime yönelik eleştirilerden bir tanesi hukuk eğitiminin öğrencileri pratik hukuk hayatına hazırlamadığı ve bununla bağlantılı olarak pratik hukuk hayatında gerekli olan birtakım hukuki becerileri içeren

için “etnik” olarak “düzenlenmiş”ti. Ama son yıllarda tüm dünyada yaşanan çevre sorunları ve tıp etiği ile ilgili sorunlardan, ülkemizde ise siyasette ve basın yayın kuruluşlarında yaşanan kimi etik sorunlardan sonra, “etik” sözcüğünün daha sık duyar olduk.” (Harun Tepe, “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik,” *Doğu Batı* 1, no. 4, (1998): 9.)

¹⁹ Julian Webb, “Ethics for Ethics for Citizens? New Directions for Education,” *Journal of Law and Society* 25, no. 1 (1998): 134.

eğitimlerin öğrencilere verilmediği yönündedir. Temel hukuk eğitiminin amacı avukat, hâkim, noter, savcı gibi mesleklere hukukçu yetiştirmek ise bu eleştiri yerindedir. Ancak temel hukuk eğitimi mesleki eğitim alanı olarak görülmez ve hukuk fakültelerinin hukuk eğitiminden amaçladığının pratik hukuk hayatından bağımsız olarak “iyi hukukçu” yetiştirmek olduğu belirtilirse, bu eleştiriyi kabuk etmek mümkün gözükmemektedir. Olgusal anlamda hukuk sistemlerine bakıldığında temel hukuk eğitimi kurgusu mesleki eğitimi amaçlayabildiği gibi hukuk meslek eğitimini amaçlanmadığı da görülmektedir. Hukuk eğitimini mesleki eğitim olarak ele almayan hukuk eğitim modelleri, temel hukuk eğitimini beceri temelli değil, üniversite eğitiminin bir parçası olarak akademik hukuk öğretimini amaçlamaktadır. Bu bağlamda şu sorunun cevabına bağlı olarak hukuk etiği derslerinin hukuk eğitimindeki yeri ve içeriği değişebilecektir: Hukuk fakülteleri mesleki eğitim alanları olarak mı yoksa liberal felsefeyle eğitim veren, hukuk kavramıyla ilişkili ileri araştırmalar yapan eğitim kurumları olarak mı görülmelidir? Bu cevaba bağlı olarak hukuk fakültelerinin hukuk etiği derslerini müfredatlarına dahil edip etmeyecekleri ve müfredata dahil edeceklerse bu derslerinin içeriği söz konusu eğitim felsefesine bağlı olarak farklılaşacaktır²⁰.

Mesleki eğitim dışındaki hukuk eğitiminde hukuk pratiğine ilişkin becerilerin geliştirilmesine ilişkin derslere çoğunlukla yer verilmez. Örneğin hukuk pratiğinde iletişim becerisinin geliştirilmesi müvekkillerle, iş yerindeki çalışanlarla, mahkemelerde memurlarla olan ilişkilerin geliştirilmesinde önemlidir. Ancak hukuk fakültelerinde iletişim becerilerinin geliştirilmesine ilişkin derslere rastlamak güçtür²¹. Bu tür derslerin olmamasına ilişkin eğitim yaklaşımının temel gerekçesi mesleki hukuk eğitimi dışındaki hukuk eğitiminin avukat, hâkim, savcı ya da noter yetiştirme amaçlı olmadığıdır. Dolayısıyla temel hukuk eğitimi, hukuk pratiğinde ihtiyaç duyulan becerilerin geliştirilmesine ilişkin dersleri görmezden gelmesini meşrulaştırabilir. Söz konusu bakış açısına göre hukukçu kimliğinin geliştirilmesi bu tür pratik hukuk becerileriyle bağlantılı değildir. Ancak temel hukuk eğitiminin hukuk pratiğine ilişkin becerileri içermesi gerektiğini düşünenler de vardır. Mesleki yeterliliğe dayalı beceri eğitimi öğrencileri “yaparak” öğrenmelerini

²⁰ Harry W. Arthurs, “Why Canadian Law Schools Don’t Teach Legal Ethics,” içinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, ed. Kim Economides (Oxford: Hart Publishing, 1998): 106.

²¹ Wilson Chow ve Michael Ng, “Legal Education without the Law- Lay Clients as Teachers and Assessors in Communication Skills,” *International Journal of the Legal Profession* 22, no. 1 (2015): 103-126.

sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak hangi tip becerilerin hukuk pratiği için gerekli olduğu net değildir²². Hukuk pratiği için gerekli olan becerilerin içine hukuk etiğini yerleştirenler vardır. Örneğin Rebecca Sandefur ve Jeffrey Selbin hukuk fakültelerinin öğrencilere avukat gibi davranmayı değil, avukat gibi düşünmeyi öğrettiklerini belirtmektedirler. Onlara göre hukuk fakülteleri öğrencilerini analitik olarak (bilişsel boyut) hukuki akıl yürütmeye hazırlarken, hukuk pratiği için yeterince hazırlamazlar (beceri boyutu). Aynı zamanda öğrencilere yeterince profesyonel sorumluluk ve sosyal yükümlülük duygusu vermeyi (yurttaşlık boyutu) amaçladıklarını belirterek hukuk pratiğine ilişkin becerinin hukuk etiğiyle bağlantısını ortaya koymaktadırlar²³.

Temel hukuk eğitimi meslek eğitimi olarak kabul edildiğinde hukuk öğrencilerinin mesleki uygulamaları düzenleyen normların bilgisini edinmeyi sağlamak amacıyla müfredata hukuk etiği eklenebilmektedir. Mesleki eğitim olarak kabul edilmediğinde hukuk etiği entelektüel bir faaliyet olarak kabul edilmektedir²⁴. Hukuk fakültelerinin hukuk etiğiyle ilgili bu ikili yaklaşımı hukuk akademisi için bir sorun yaratmaktadır. Eğer üniversiteler meslekler için bir eğitim alanı olarak kabul edilirse, o zaman etik konusunda mesleki bilgi eksikliğine rağmen, hukuk etiği herhangi bir hukuk fakültesinin müfredatında birincil öneme sahip olmalıdır. Avukatlar bütün hukuk sistemlerinde önemli birer aktördür. Bu konularını nasıl kullandıkları hem o toplumun kamusal refahı hem muhatap oldukları bireylerin kişisel refahı için kritik öneme sahiptir. Hukuk etiği, avukatların güç kullanımını sınırlayan normatif yapıların birer parçasıdır. Temel hukuk eğitimi mesleki eğitim olarak kabul edildiğinde, tam da bu nedenle hukuk fakültelerinde hukuk etiği derslerinin verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte kimi İngiliz hukuk fakültelerinde olduğu gibi hukuk fakültelerinin amacı mesleki öğretim olmayıp, liberal bir eğitim sağlamak ve araştırma yapmaksa, hukuk etiğinin önemi farklı bir ışıkta görülür. Öğrenciler liberal eğitimin özünde bulunan etik değerlendirme metodunu hayatlarının bir parçası haline getirme çabasına girerler. Bu bağlamda, hukuk etiği üzerine çalışmalar hukuk fakültelerinin araştırma gündeminin bir parçası olarak kabul edilmesini gerektirmektedir²⁵.

²² Webb, “Ethics for Ethics for Citizens?,” 138.

²³ Rebecca Sandefur ve Jeffrey Selbin, “The Clinic Effect,” *Clinical Law Review* 16, no. 1 (2009): 57-59; Woolley, “Legal Education,” 802.

²⁴ Arthurs, “Why Canadian Law,” 106.

²⁵ Anthony Bradney ve Kim Economides, “Ethical Challenges to Legal Education and Conduct,” *Social & Legal Studies* 10, no. 2 (2001): 275-276.

Sonuç olarak bir hukuk sistemi temel hukuk eğitimini ister mesleki eğitim olarak kabul etsin, isterse etmesin temel hukuk eğitimi, müfredata hukuk etiği konusunu eklemesi mümkündür. Hukuk eğitimi hukuk pratiğine ilişkin becerileri geliştirme odaklı olarak planlanırsa, hukuk etiği konusu bu becerilerden birisi olarak kabul edilmektedir. Ancak buradaki hukuk etiği derslerinin içeriği hukuk etiği kodlarının öğretilmesiyle sınırlı kabul edilecektir. Hukuk pratiğine ilişkin becerileri hukuk eğitiminin odağı olarak kabul etmeyen bakış açısını kabul ettiğimizde temel hukuk eğitimi hukuk kodlarına odaklanmamakta ve varsayım dayalı hukuk etiği problemlerinin tartışılması becerisine yer verilmektedir. Temel hukuk eğitimini pozitif hukuk kurallarıyla sınırlı tutmayan, kapsayıcı hukuk kavrayışını savunan eleştirel hukuk yaklaşımı, hukuk etiği derslerinin hukuk etiği kodlarının yanı sıra felsefi hukuk etiğini içermesi gerektiğini ortaya koymaktadır²⁶.

Hukuk etiğinin hukuk eğitiminin bir parçası olmasını gerekli görmeyen bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış açısına sahip olan hukuk fakültelerinde akademisyenler hukuk etiği derslerini anlatmak istemezler. Thomas Morawetz bazı meslektaşlarının hukuk etiği derslerine ilişkin isteksizliklerini onların pratik hukuk hayatından uzak olmalarına bağlamaktadır. Pratik hayatta karşılaşılan etik problemleri deneyimlemedikleri için etik derslerini önemsemediklerini belirtmektedir²⁷. Hukuk etiğini hukuk eğitimi müfredatının parçası olarak görmeyen yaklaşımlardan ilki hukuk etiğinin ya da genel olarak etiğin öğrenilecek bir şey olmadığı yönündedir. Bir insan günlük yaşamında dürüst değilse ya da insanlara adil davranmıyorsa bu kişiye dürüstlüğü adaleti öğretmenin bir anlamı olmayacağı düşünülmektedir. Öğrenciler etik olmanın gerektirdiği kişisel niteliklere ya sahiptir ya da sahip değildir. Her iki durumda da bu bakış açısına göre eğitimin müdahalesi hiçbir fark yaratmaz²⁸. İkincisi hukuk etiğinin bir parçası olan değerlerin evrenselliğine ilişkin itirazdır. Değer rölativitesini savunan yaklaşım “kimin etiği?” ve “kimin değerleri?” sorularını sormaktadırlar. Değer rölativizmini savunmasalar bile hukuk etiği derslerinde ya da kitaplarında sevgi, korku, özgecilik gibi birtakım değerlerin hangi sebeplerle dışarıda bırakıldığı sorgulanmaktadır²⁹. Hukuk etiği öğretiminin hukuk öğrencilerinin ahlaki

²⁶ Rhode ve Luban ve Cummings, *Legal Ethics*, 3.

²⁷ Morawetz, “Teaching Professionalism,” 215.

²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev: Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 23-24, 1103b; Michael Sandel, *Justice*, (London: Penguin Books, 2009), 197.

²⁹ Jonathan Herring, *Legal Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 112.

muhakemelerini veya ahlaki davranışlarını geliştirdiği tam olarak kanıtlanamaz. Bu argüman kanıtlanmış olsa dahi kesinlik hiçbir zaman eğitim kararları için ölçüt olmamıştır³⁰. Hangi hukuk dersinin neden zorunlu olduğu ya da haftalık ders programında kredilerinin yüksek olması konusunda rasyonel ölçütler bulmak güçtür.

Hukuk etiğinin hukuk eğitimini bir parçası olduğunu kabul ettiğimizde ya da olması gerektiğini iddia ettiğimizde yeni sorular ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki hukuk etiğinin içeriğinin nasıl olması gerektiği ve hangi metotla anlatılması gerektiğine ilişkindir³¹. Sonuç olarak hem akademik hem mesleki hukuk eğitiminin içeriğine bağlı olarak hukuk etiğini içerebilir. Ancak olgusal anlamda hukuk eğitimine bakıldığında hukuk etiği hala görmezden gelinen bir konu olmaya devam etmektedir. Demokratik hukuk devletleri dahil olmak üzere etik konusu hukuk eğitiminde ciddiye alınan bir konu olmamaya devam etmektedir³².

I. TEMEL HUKUK EĞİTİMİNDE HUKUK ETİĞİ

Hukuk eğitiminin en belirgin görünümü olan lisans düzeyindeki temel hukuk eğitimin içeriği yere, döneme ve hukuk sistemine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Temel hukuk eğitiminin içeriğinin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda evrensel ölçütler bulunmamaktadır. Temel hukuk eğitiminin başarıyla tamamlanması durumunda öğrencilere belirli bir yetkinlik belgesi verilmektedir. Bu belgenin alınması için başarıyla tamamlanması gereken hukuk derslerinin hangi sebeplerle ve nedenlerle zorunlu olduğu konusunda bilgiye dayalı bir temellendirme bulmak güçtür³³.

³⁰ June Chapman, “Why Teach Legal Ethics to Undergraduates?,” *Legal Ethics* 5, no. 1 (2002): 84.

³¹ Herring, *Legal Ethics*, 112.

³² İngiltere için bkz. Herring, *Legal Ethics*, 38-40

³³ Anglo-Amerikan sisteminde ve genel olarak *common law* hukuk sisteminin uygulandığı diğer birçok ülkede, öğrencilerin her yılın sonunda dört veya beş konudan sınavları geçmeleri beklenir. Ayrıca hukuk fakültelerinin kendilerinin araştırma ve öğretim kalitelerine göre sıralanması giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bu tür sıralamalar hükümet veya önde gelen medya organlar tarafından düzenlenen ve duyurulan lig tablolarında yer almaktadır. Örneğin US News ve World Report, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki hukuk fakültelerini derecelendirmektedir. Birleşik Krallık’ta Yüksek Öğrenim Finansman Konseyi (HEFCE), sonuçları Araştırma Mükemmelliği Çerçevesi (REF) aracılığıyla araştırma kalitesinin değerlendirilmesini yönetmektedir. Sınavlar birçok kıta Avrupası ülkesinde de mevcuttur. Ancak burada

Bu bağlamda temel hukuk eğitiminde hukuk etiğine ilişkin derslerin zorunlu ya da seçimsel olması ya da müfredata dahil edilip edilmeyeceğine ilişkin sorulara cevap için ortak bir ölçüt bulmak güçtür. Ancak bu soruya çeşitli hukuk eğitimi felsefeleri bağlamında cevap verilebilir.

Watergate skandalından sonra hukuk etiği dersini tamamlamak ve geçmek çoğu ABD hukuk fakültesinde mezuniyet için gereklilik haline gelmiştir³⁴. Deborah Rhode, yalnızca zorunlu bir hukuk etiği dersinin, etik meselelerle ilgilenen ve bundan kaynaklanan sorunları önemseyenlerin dikkatini çekeceğini savunmaktadır. Ancak, etik derslerini önemsemekle birlikte etik derslerinin zorunlu hale getirilmesinin öğrencilerin ters tepkisini çekebileceğini iddia edenler bulunmaktadır. Öğrencilerin seçtikleri derslerden en iyi şekilde yararlanmaları için ders için motive olmaları beklenir. Bu yaklaşıma göre öğrencileri katılmaya zorlamak yerine etik derslerinin değeri konusunda farkındalık yaratmanın daha etkili olacağı düşünülmektedir. Bu hususta hukuk etiği derslerinin zamanlamasının dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Etik derslerinin çoğu lisans programında son sınıflarda verilmektedir. Öğrencilerin akıllarında bazı örnekler oluşabildiğinde etik mülahazalardan yararlanabilecekleri düşünülmektedir. Ancak hukuk eğitimi programının ilk senelerinde hukuk etiği derslerin daha etkili olabileceğini ve öğrencileri yoğun hukuk derslerinden kaynaklanan yorgunlukları başlamadan önce dersten daha fazla fayda sağlanabileceğini öne sürenler bulunmaktadır³⁵.

Temel hukuk eğitimi sadece hukuk mesleklerini icra etmek isteyenler için tasarlanmak zorunda değildir. Hukuk lisans eğitimi, öğrencileri düzenli

üniversite hukuk derecesi her zaman çok daha uzun sürmektedir. Almanya'da kural olarak 5 yıldır (bu şu anda gözden geçirilmektedir). Bu 5 yılın sonunda üniversitede yapılan bir kapsamlı sınavla (Birinci Devlet Sınavı) sona ermektedir. Diğer Avrupa ülkeleri, her ders için yıllık sınav sistemini ve 5 yıllık eğitim süresinin sonunda kapsamlı bir sınavla birleştirmektedir. Yazılı sınavın yanı sıra çoğu hukuk fakültesi, öğrencilere bazen yazılı sınav yerine uzun bir makale veya tez yazma fırsatı sunmaktadır. İtalya ve Fransa'daki hukuk fakülteleri öğrencileri sözlü sınavlardan ve öğrencinin finalinde yazılacak bir tezden sorumlu tutabilmektedir. İngiliz hukuk fakültelerinde sözlü sınav genellikle sorunlu veya sınırda olan sonuçları çözmekle sınırlıdır. Öğrenciler bazen hukuki meseleler üzerinde araştırmalar üzerinde çalıştıkları için de kredi kazanabilmektedirler. Ancak bu Amerika Birleşik Devletleri dışında oldukça nadirdir. (Economides, "Legal Education," 737.

³⁴ William Simon, *The Practice of Justice-A Theory of Lawyers' Ethics* (ABD: Harvard University Press, 1998), 14.

³⁵ Chapman, "Why Teach Legal Ethics," 83-84.

olarak ama bilinçsizce kullanılan teorik çerçeveler hakkında eleştirel bir farkındalık geliştirebilir. Bu eleştirel farkındalık hem uygulamada hukukçu olmak isteyen hem istemeyenler için de arzu edilebilir. Hukuk fakültelerinin öğretimde liberal değerleri dışlamaları gerekmez, tercih edilen değerleri eleştirel incelemeye tabi tutulabilmeleri için açık hale getirmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin etik açmazlar hakkında ne düşündükleri değil, düşüncelerinin sağlanması önemlidir. Bu tip eleştirel düşünmeyi sağlayan hukuk etiği dersleri pratik hukuk mesleğine girmeyi hedefleyen öğrenci grubu için ilgi çekicidir. Avukatların karşılaştığı etik açmazları analiz etmek için paha biçilmez bir teorik temel sağlayabilir³⁶.

Bu bağlamda temel hukuk eğitiminde hukuk etiğinin yerinin ne olması gerektiğine ilişkin soruya ilişkin tartışmalar geçmeden önce hukuk eğitiminin hangi metotla öğretilmesi gerektiği sorusuna ilişkin farklı bakış açılarına yer vermek gerekmektedir. Zira bu sorunun cevaplarına göre temel hukuk eğitiminde hukuk etiğinin yeri ve içeriği belirlenebilecektir. Burada hukukun nelğine ilişkin farklı bakış açıları dışlayıcı ve kapsayıcı hukuk pozitivist perspektifleriyle sınırlanacaktır. Aynı zamanda temel hukuk eğitimi mesleki eğitim dışında akademik eğitimle özdeşleştirilecektir.

A. Dışlayıcı Hukuki Pozitivist Bakış Açısından Hukuk Eğitiminde Hukuk Etiği Öğretimi

Hukuk eğitimi, klasik zamanlarda hukuk kuralları, ahlak ve adaleti birbirine bağlayan evrensel sorular sorarak başlamış olabilir ve ancak sonrasında bu unsurlar birbirlerinden ayrılmıştır. Hatta bazıları tamamen bir kenara bırakılmıştır. Antik dünyanın çok erken dönem hukukçularının bakış açıları kesinlikle dar görüşlü değildir ve hukuk ile ahlak arasında keskin ayrımlar yapmadıkları gibi, diğer meslekler ve disiplinlerle olan ilişkiyi de gözden kaçırmamışlardır. Hukuk eğitimi ile hukuk tekniği arasında bir ayrım yapılırsa, zaman geçtikçe ikincisinin istikrarlı bir şekilde birincisinin yerini aldığı söylenebilir. Sonuç olarak, yakın zamana kadar hukuk düşüncesinin sınırları daralmış ve hukuk aklı daha içe dönük ve temel değerlerden ziyade teknik geçici kurallar tarafından özümseme hale gelmiştir³⁷.

³⁶ Chapman, “Why Teach Legal Ethics,” 68-69.

³⁷ Economides, “Legal Education,” 734.

John Austin, Jeremy Bentham gibi dışlayıcı hukuki pozitivist öncülerle on dokuzuncu yüzyılda 1852’de kurulan Hukuk Eğitimi Konseyi de dahil olmak üzere İngiltere’de üniversitede hukuk eğitimi, University College London’da oluşturulmuştur³⁸. Özetle dışlayıcı hukuk pozitivizme göre insan otoritesinin bir ürünü olan hukuk bir olgu olarak var olur. Hukuk ve ahlakiliğin ayrı alanlar olduğu iddiasından yola çıkarak ayrılık tezini kabul eder. Bu bakış açısıyla kurgulanan hukuk eğitimi öğrencilerin yalnızca “teorik seyirciler” oldukları bir pedagojiyi teşvik etmektedir. İkincisi kurallara yapılan vurgu, bireyleri ahlaki davranışı kurallara uygun davranma olarak ele almaya ve yaratıcı itaat biçimleri yoluyla kuralları manipülatif olarak kullanmaya teşvik eden etik bir tutum olan kanuncululuğu (*legalism*) üretmektedir³⁹. Hukuk mesleğinde hukuk etiğine ilişkin öğretim ve pratik tartışmaların çoğuna kanunculuk hakimdir. Kanunculuk hukuk etiğini hukukun bir dalı olarak “mesleki sorumluluk” veya mesleki davranış kuralları başlığı altında pozitif hukuk kurallarını esas almaktadır⁴⁰.

Hukuk etiğine ilişkin hukuksal düzenlenmelerin öğrenilmesi etik problemleri çözer mi? sorusu hukuk eğitiminde hukuk etiğinin yeri üzerine dikkate alınması gerekenler arasındadır. Hukuk etiği dışında normlara dayalı hukuk derslerinde hukuk öğrencileri müvekkillerine uygulanacak hukuku öğrenirler. Ancak hukuk etiği derslerinde, hukuk öğrencileri birer hukukçu olarak kendi davranışlarına uygulanacak hukuku öğrenirler. Bu farklılık hukuk etiği derslerine yönelik hukuk fakültesi öğrencilerinin tepkilerine neden olmaktadır. Örneğin ABD’de hukuk fakültelerinde hukuk etiği dersi veren öğretim elemanlarının aktarımlarına göre ABD’de hukuk öğrencilerinin genellikle hukuk etiği düzenlemelerinin kendilerinin hukukçu olarak hareket özgürlüklerini sınırlayacağını iddia ederek hukuk etiğine karşı direndiklerini belirtmektedirler⁴¹. Köln Üniversitesi, akademisyenlerinden Martin Henssler Almanya’daki durumu şu şekilde özetlemektedir: “*Almanya’da hukuk öğrencilerine etik kurallar konusunda neredeyse hiç eğitim verilmemektedir. Almanya’da hukuk mesleğinin hukukuna dair enstitüye sahip olan tek üniversite Köln’dür. Ayrıca derslerime öğrencilerin kaydolma zorunluluğu*

³⁸ Economides, “Legal Education,” 735.

³⁹ Webb, “Ethics for Ethics for Citizens?,” 137.

⁴⁰ Christine Parker ve Adrian Evans, *Inside Lawyers’ Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 4; Judith N. Shklar, *Legalism-Law, Morals, and Political Trials* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986), 1.

⁴¹ Clark, “The Legacy of Watergate,” 675; Herring, *Legal Ethics*, 112-113.

olmadığından derslerim küçük ve ilgili bir kitleye sunulmaktadır. Ne yazık ki sınavda ne de stajyer avukatlara yönelik dört aylık süre boyunca öğrencilere etik kurallar konusunda herhangi bir sınav yapılmamaktadır”⁴².

Kural temelli hukuk etiği eğitimi hukuk etiğinin meslekle ilişkili boyutuyla ilişkilidir. Bu bağlamda hukuk etiği dersleri “hukukçuların mesleki rolleri gereği nasıl davranmaları gerekir?” sorusunu hukuk pratiği içinde yer alan hukukçuların genellikle bağlı oldukları meslek grubunun yazılı meslek kurallarıyla ele almaktadır. Etik kodlar hukukçuların mesleki davranışlarını düzenlemek açısından son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Hukuk etiği öğretimine ilişkin söz konusu kural temelli içerik bu önemi kabul etmektedir. Yapılan araştırmalar birçok hukuk etiği dersinde kural temelli yaklaşımın benimsendiği ortaya çıkarmaktadır. Birleşik Krallık ve ABD’de hukuk etiği öğretimini araştıran Nigel Duncan’a göre, hukuk meslek etiği öğretmeye yönelik baskın yaklaşımın öğrencilerin genellikle değerlendirme yapabilmeleri için etik kuralların didaktik öğretimini içerdiğini belirtmektedir ⁴³. Bu eğitim kurgusunun arkasında muhtemelen, eğer öğrenciler kuralları ve kuralların ihlalini izleyen yaptırımları bilirlerse, hukuk uygulayıcıları olduklarında bu bilgilere dayanarak davranışları hakkında rasyonel kararlar verecekleri varsayılmaktadır.

Temel hukuk eğitimine hukuki pozitivist perspektiften kural temelli yaklaşanlar etik hukuk uygulayıcıların yaratılması için normatif çerçeveyi ortaya koymayı kabul etmektedirler. Öğrencilerin pozitif hukukun parçası olan etik kuralları bulma ve bu kuralları olgusal senaryolara uygulamaları becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tip derslerde öğrencilerin konular hakkında çok fazla spesifik bilgi sahibi olmalarıyla sonuçlanmayabilir. Hukuk öğrencilerine, gizlilik veya çıkar çatışmaları içeren etik dışı uygulamalara ilişkin ikilemelerinin nasıl tartışılacağını öğretilmezler ya da ahlakiliğin hukuk eğitiminin merkezi bir unsuru olduğu konusunda farkındalığı geliştiremezler. Öğrencilere sosyal veya siyasi adaletin gerçekleşmesinde meslekleri rollerinin önemini gösteremezler. Ancak bu tip hukuki pozitivist perspektiften kurgulanan dersler öğrencilere hukukun

⁴² Ross Cranston, “Preface,” içinde *Legal Ethics and Professional Responsibility*, ed. Ross Cranston (Oxford: Clarendon Press, 1995), v.

⁴³ Nigel Duncan, “Addressing Emotions in Preparing Ethical Lawyers,” içinde, *Emerging Legal Learning: Affect and Legal Education: Emotion in the Learning and Teaching the Law*, ed. Paul Maharg ve Caroline Maughan (Farnham: Ashgate Publishing Group, 2011), 259.

önemli olduğunu, bir kişinin yasayı daha iyi veya daha kötü yorumlayabileceğini, yanlış anlayabileceğini ve yanlış yorumlamanın başarısızlık anlamına geldiğini öğretilmektedir. Hukuk eğitiminde hukukun merkezi önemini yineleyerek, kural temelli hukuk etiği derslerinin öğrencilere hukukun temel olarak avukatların müvekkileri adına yapabileceklerini tanımladığını ve kısıtladığını öğretir. Sonuç olarak, kural temelli hukuk öğretimi, etik kurallara dayalı olarak hukuku uygulamayı teşvik etmeye ve desteklemeye yardımcı olmaktadır⁴⁴. Kural temelli yaklaşım aynı zamanda standart avukatlık meslek etiğini de gerektirmektedir. William Simon'ın tanımına göre standart avukatlık hukuk etiği nötrlük, tarafsızlık ve sorumsuzluk unsurları gereği avukatların hukuk dışı olmadığı sürece müvekkillerinin taleplerine bağlı olarak her şeyi yapabileceklerini onaylamaktadır⁴⁵. Böylece ahlakiliğin ilkelerinden sıyrılan avukat, büyük ölçüde pozitif hukukun parçası olan mesleki davranış kurallarına bağımlı hale gelmektedir⁴⁶.

B. Kapsayıcı Hukuki Pozitivist Bakış Açısından Hukuk Eğitiminde Hukuk Etiği Öğretimi

Çağdaş hukuki pozitivist yaklaşımlardan en etkili olanlardan birisi H.L.A. Hart'ın teorisinden kaynak alan esnek/ ılımlı ya da kapsayıcı hukuki pozitivistizmdir. Bu yaklaşımın en önemli isimleri Hart'ın yanı sıra Jules Coleman, Wilfrid Waluchow, Philip Soper ve David Lyons'dur⁴⁷. Hart, tüm hukuki pozitivistler gibi Aristoteles, Aquinas, Grotius, Locke, Kant, Stammler, L. L. Fuller ve John Finnis gibi çok çeşitli düşünürler tarafından ortaya konulan "doğal hukuk" teorileştirme ilkelerini reddeder⁴⁸. H.L.A. Hart'ın "The Concept of Law" (*Hukuk Kavramı*)⁴⁹ adlı kitabı bu yaklaşımın temel eseridir. Bu kitapta Hart belirli bir hukuk tanımı yapmaktan kaçınmıştır. Tanım yerine hukuk sisteminin ayırt edici unsurlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hukukun zorlama, ahlak ve kurallarla ilişkisini analiz etmektedir. Bu analizi sonucunda Hart hukuk ve ahlakilik arasında zorunlu bir ilişki

⁴⁴ Woolley, "Legal Education," 803-04.

⁴⁵ William Simon, "The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics," *Wisconsin Law Review* 29, no.1 (1978): 36.

⁴⁶ Chapman, "Why Teach Legal Ethics," 78-9.

⁴⁷ Brian Bix, *A Dictionary of Legal Theory* (Oxford: OUP, 2009), 123.

⁴⁸ Neil MacCormick, *H.L.A. Hart* (Stanford: Stanford University Press, 2008), 36.

⁴⁹ Herbert Lionel Adolphus Hart, *The Concept of Law* (Oxford: OUP, 1994).

olmadığını, ancak rastlantısal bir ilişki olabileceğini ortaya koymuştur⁵⁰. Kapsayıcı hukuki pozitivizm için bir hukuk sistemi ya da bir hukuk normunun içeriğinin ahlaki olması bir gereklilik değildir. Ancak bir hukuk sistemi ahlakiliği hukuki geçerlilik ölçütü olarak kabul edebilir. Dışlayıcı hukuki pozitivizme benzer şekilde kapsayıcı hukuki pozitivizm kavramsal olarak hukuk ve ahlakiliğin ayrı alanlar olduğunu ortaya koymakla birlikte yargının ya da yasa koyucunun hukuki geçerlilik kriteri olarak ahlakiliği kullanılabileceğini belirtir. Bu bakış açısının hukuk eğitimine ve hukuk etiği derslerinin müfredattaki yeri ve içeriğine etkisi vardır. Dışlayıcı ya da katı hukuki pozitivist bakış açısı doğrultusunda planlanan hukuk eğitimde kural temelli bir içerik dahilinde müfredat belirlenmektedir. Hukuk etiği öğretimine kural temelli bir yaklaşımın eksikliklerini ele alan zengin bir hukuk etiği literatürü vardır. David Luban, Mary Daly, Deborah Rhode, Donald Nicolson-Julian Webb ve Christine Parker-Adrian Evans gibi akademisyenler, daha bağlamsal ve disiplinler arası yaklaşımlar lehine kural temelli yaklaşımı eleştirmektedirler⁵¹. Hukuk eğitimine eleştirel yaklaşan teorisyenler hukuk eğitiminin her bir hukuk alanına paralel olarak konunun toplumsal, politik, ahlaki boyutlarının ele alınması gerektiğini düşünmektedirler. Ancak bu tür bir kapsamlı bakış açısıyla hukukun ve hukuk etiğinin öğrenilebileceği düşünülmektedir⁵².

Hukuk etiği derslerini hukuk etiğine ilişkin kurallara indirgemek kolaydır. Ancak Deborah Rhode bu tür bir indirgemeci bakış açısı konusunda uyarılarda bulunmaktadır.

1970'lerin ortalarında, büyük ölçüde avukatların Watergate skandallarındaki rolüne cevaben, ABA tüm akredite okulların mesleki sorumluluk eğitimi vermesini zorunlu kıldı. Çoğunlukla, bu eğitim artık genellikle “hukuk fakültesinin [müfredat] ... boş koltuklara veya boş zihinlere sunulan” olarak görülen zorunlu bir ders aracılığıyla verilmektedir. Mesleki sorumluluk derslerini alan öğrenciler üzerinde yapılan araştırmada öğrenciler dersleri

⁵⁰ Gülriz Uygur, “Hukuki Pozitivizmin Değişen Yüzü Mü?,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003): s. 153.

⁵¹ Vivien Holmes, “‘Giving Voice to Values’: Enhancing Students’ Capacity to Cope with Ethical Challenges in Legal Practice,” *Legal Ethics* 18, no. 2 (2015): 119.

⁵² Kim Economides, “Introduction- Legal Ethics- Three Challenges for the Next Millennium,” içinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, ed. Kim Economides (Oxford: Hart Publishing, 1998), xvii.

çok teorik veya yeterince teorik değil; gerçek uygulamaya çok uzak ve tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, ekonomi vb. disiplinler arası çerçevelerden fazlasıyla ilgisiz gibi cevaplar verdiler. Sorunun bir kısmı, dersi ABA kodlarının yasal analizi olarak yapılandırma baskısında yatıyor. Bu etikte çok az ilgisi olan, kurallara bağlı bir hukuk etiği anlayışıdır. Ancak çoktan seçmeli mesleki sorumluluk baro sınavlarını geçmek zorunda olan öğrenciler genellikle alternatiflere direnirler. Öğrenciler neyin doğru olduğunu düşündüğümüzle ilgili pek çok rahatsız edici soru soran ve size sınavlar için kuralları öğretmek için hiç zaman harcamayan bir öğretim üyesinden etik dersi almaktan kaçınmaktadırlar⁵³.

Özetle Deborah Rhode hukuk etiğinin kurallarla sınırlı bir şekilde ele hukuk etiği derslerinde alınmasının etik dışı bulmaktadır. Etiği kurallara indirgeyerek, hukukçuları etik değerlendirme metotlarının öğrenilmesi ve bu bağlamda yapılan etik ikilemlere ilişkin tartışmaların dışında bırakma tehlikesi vardır. Avukatların mesleklerini icra ederken etik değer harcayan davranışlarından bazıları teknik olarak mesleki kurallar dahilinde olabilmektedir⁵⁴. Rhode kural temelli olmayan iyi tasarlanmış hukuk etiği derslerinin öğrencilerin etik muhakeme kapasitelerini geliştirdiğini ve etik davranışlarını olumlu yönde etkilediğini gösteren önemli araştırmalar olduğunu belirtmektedir⁵⁵.

Hukuk etiğine kural temelli hukukçu davranış kurallarını esas alan yaklaşım hukuk etiğinin araştırma alanına girer. Ancak hukuk etiğinin tamamını kapsamak zorunda değildir. Hukuk etiği, yazılı etik kuralların dışında veya yanı sıra hukuk ve etik ilişkisini inceleyebilir. Hukuk etiği, etikle ilişkili normlar yanında etik probleme ilişkin bütün bilgilere vakıf olarak değerlendirme yapabilecek düzeyde hukukçuların kendilerini geliştirmesini ve her biricik durumda en az değer harcayacak şekilde bir eylemde bulunmak için değerlendirme yapabilmenin metodunu içerebilir. Bu bağlamda bu tür kapsayıcı yaklaşım hem araştırmaların hem derslerin içeriğini oluşturabilir. Ahlakilik ve meslek etiği çoğunlukla benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Örneğin yalan söylemek hem ahlakilik hem meslek etiği açısından doğru değildir.

⁵³ Deborah Rhode, "Institutionalizing Ethics," *Case Western Reserve Law Review* 44, no. 2 (1994): 732.

⁵⁴ Deborah Rhode, *Access to Justice* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 34; Herring, *Legal Ethics*, 113.

⁵⁵ Rhode, "Professionalism Symposium," 462.

Ancak hukuk etiği derslerinde çoğunlukla ahlakilik ile meslek etiğinin çatıştığı durumlara ilişkin örnek problemler kullanılmaktadır. Pozitif hukukun parçası olan mesleki davranış kuralları tüm mesleki etik problemlerini çözemez. Bu nedenle bazı hukuk etiği derslerinin içeriğini felsefenin bir dalı olarak etiğe ilişkin teoriler de oluşturmaktadır. Etik teoriler bağlamında hukuk mesleğine ilişkin etik meseleler tartışılmaktadır. Hukuk etiğine ilişkin pozitif hukuk düzenlemeleri ve ahlakiliğe ilişkin normlar örtüşebilir. Ancak hukuk etiği dersleri genellikle ikisinin çatıştığı konuları ele almaktadır. Zor ve tartışmalı hukuk etiği problemleri çoğunlukla derslerin içeriği oluşturmaktadır. Ancak hukuk etiği problemlerinin tamamının zor olduğunu anlamına gelmez. Ayrıca hukuk pratiği içerisinde kolaylıkla çözülen hukuk etiği problemleri, hukuk etiği derslerinde farklı boyutlarıyla ele alınabilmektedir⁵⁶. Hukuk etiği derslerini hukuk etiğine ilişkin kurallar temelinde ele almayan hukuk etiği derslerinde etik ikilemler sıklıkla ele alınmaktadır. Ancak dersi yürüten öğretim elemanları etik ikilemlerde herhangi bir tarafta yer almaktan kaçınırlar. Taraflarını belirtmeleri durumunda öğrencilerde yanlış bir intiba bırakmaktan çekinirler. Bu yanlış intiba dersin öğretim elemanının tüm etik sorulara verilecek tek bir doğru cevabın olduğunu ve bunun öğrenilmesi gerektiğidir. Bu tip hukuk etiği derslerinin amacı öğrencilerin doğru cevabı bulmaları ya da tek doğru cevabı öğrenmeleri değil, öğrencilerin farklı görüşleri görmeleri ve bunlar üzerinde düşünmelerinin sağlanmasıdır⁵⁷.

Kapsayıcı hukuki pozitivist perspektiften hukuk etiği, hukuk eğitiminde önemlidir. Ancak, hukuk etiğini ele alırken ve onu bağımsız bir ders olarak veya yaygın olarak müfredata dahil etmeye çalışırken, hukuk eğitiminin hem etik hem hukuk konusundaki standart kavramlarını dönüştürmesi önerilmektedir. Örneğin Richard Tur’a göre ilk olarak, faydacı ve liberal haklar geleneklerini aşmak ve hukuk kurallarına katı ve kategorik bir yaklaşım yerine bağlamsal erdem etiğini benimsemek uygun olacağını ilerini sürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, hukuk etiğiyle ilgilenmek, hukuk eğitimine yalnızca ilginç veya değerli bir katkı değildir; eleştirel ve etik bir meydan okuma içerecektir⁵⁸.

⁵⁶ Wendel, *Ethics and Law- An Introduction*, 19.

⁵⁷ Herring, *Legal Ethics*, 113.

⁵⁸ Richard Tur, “Legal Ethics and Education,” *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (Taylor and Francis, 2001), <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/legal-ethics/v-1>.

II. HUKUK MESLEK EĞİTİMİNDE “HUKUK ETİĞİ” ÖĞRETİMİ

Dünyada hukuk mesleğinin çeşitli görünümünü icra edebilmek için belirli bir yetkinlik derecesine sahip olmak ve hukuk derecesini alabilmek için temel hukuk eğitiminden sonra meslek eğitimi almak gerekmektedir. Ancak hukuk tarihine bakıldığında avukat olmak için üniversitelerde eğitimi almanın gereklilik olmadığı dönemler görülmektedir. Örneğin ABD’de avukat olabilmek için hukuk eğitiminin gerekliliği 1817’de Harvard Hukuk Okulu’nun kurulmasıyla başlamıştır. Öncesinde usta çırak ilişkisi çerçevesinde bireyler mesleğe giriş yapabilmekteydi⁵⁹. Ancak günümüzde temel hukuk eğitimi ve meslek eğitimi şeklinde iki aşamalı bir eğitimle hukuk mesleklerine giriş yapılabilmektedir. Örneğin Almanya’da baroya kabul edilmek için üniversitede hukuk eğitimi almak bir hukuki gerekliliktir ve bu çok uzun süreden beri devam etmektedir⁶⁰.

Dünyada birkaç istisna dışında hukuk etiği konusu hukuk eğitiminin her seviyesinde yer almamaktadır⁶¹. Hukuka ilişkin mesleki eğitimlerde hukuk etiği önemsenen bir konu değildir. Bazı ülkelerde hukuk fakültelerinde zorunlu ders olarak yer almasına rağmen hem diğer fakülte üyeleri hem öğrenciler tarafından ciddiye alınan bir konu olmamaya devam etmektedir. Ancak tarihsel olarak bakıldığında hukuk etiği eğitimi üniversitelerden önce meslek eğitimi içerisinde verilmiştir⁶². Genellikle temel hukuk eğitimi akademik hukuk eğitimini odak almaktadır. Hukuk pratiğine ilişkin becerilerin edinilmesine ilişkin eğitimler daha önce de belirtildiği gibi temel hukuk eğitiminde yer almamaktadır. Hukuk etiği derslerinin içeriği felsefi hukuk etiğine ilişkin tartışmaları ve bununla bağlantılı olarak örnek kabilinden hukuk etiğine ilişkin pozitif hukuk düzenlemelerine yer verdiğinde, temel hukuk eğitiminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan hukuk etiğinin içeriği hukuk pratiğine ilişkin becerilerin geliştirilmesine ilişkin olarak planlandığında temel hukuk eğitiminin bir parçası olarak görülmeyebilir. Hukuk etiği dersleri hukuk pratiğine ilişkin beceri odaklı dersler olarak kabul edildiğinde ve derslerin içerikleri hukukçunun hukuki

⁵⁹ Tuğrul Arat, *Amerikan Hukuk Öğretiminde “Case Method”* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), 9; Economides, “Legal Education,” 734.

⁶⁰ Edward V. Reynolds, “Legal Education in Germany,” *The Yale Law Journal* 12, no. 1, (1902): 31.

⁶¹ Economides, “Introduction,” xviii.

⁶² Tur, “Legal Ethics, Overview,” 60.

eylemlerinde kurduğu ilişkiler temelinde ele alındığında hukuk meslek eğitiminin bir parçası olmasının gerekli olduğu iddia edilebilir. Örneğin hukuk etiği bir avukatın müvekkiliyle iletişiminin nasıl olması gerektiğine ilişkinse ya da hukukçuların hukuki müzakerelerde nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin yaklaşımları içeriyorsa, bu tip bir hukuk etiği eğitimi beceri odaklı olarak, hukukçuluk mesleklerine ilişkin eğitimlerde yer alması düşünülebilir. Aynı zamanda hukuk etiğini bu tip beceriler bağlamında ele alanlar hukuk etiği derslerinin akademik içerikli temel hukuk eğitimi içerisinde yer almasını uygun görmeyebilirler⁶³.

Eleştirel bir yaklaşım olarak Carrie Menkel Meadow’un ihtimam etiği temelli hukuk etiği eğitimi yaklaşımı beceri temelli bir eğitim öngörmektedir. Meadow hukuk etiği eğitimi ve öğretiminin genel olarak avukatlık meslek eğitimiyle bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Avukatın müvekkilini nasıl dinleneceğini öğrenmesine, empati göstermesine, problem çözme becerilerinin geliştirmesine ilişkin eğitimlerin hukuk etiği derslerinin birer parçası olması gerektiğini belirtmektedir. Bu tip becerilerin sadece meslek içi eğitimlerde değil, hukuk fakültelerindeki hukuk etiği derslerinin içeriğini oluşturması gerektiğini düşünmektedir. Bunun için derslerde hukuk öğrencilerinin *a priori* kurallara dayanarak varsayımsal ya da gerçek etik problemleri çözmesi değil, öğrencilerin kolektif çalışmalar yaparak problemleri tüm boyutlarıyla tartışmalarının önemine değinmektedir. Böylece farklı bakış açılarına yer verilerek ve özellikle toplum içinde sesleri duyulmayan grupların katılımıyla kuralların belirlenebileceğini ilişkin bir bakış açısının öğrencilere verilebileceğinin altını çizmektedir. Gerek hukuk mesleği eğitiminde ve gerekse hukuk fakültelerindeki hukuk eğitiminde farklı seslere yer vermemin öneminin vurgulanması önemlidir. Zira kadınlar ve diğer tüm toplum içerisinde ötekileştirilen grupların hukuk fakültelerine girebilmeleri ve hukuk mesleği içerisinde yer alması bireysel başarının ifadesidir. Beyaz, orta sınıf, erkek, heteroseksüel makbul vatandaşların yer aldığı hukuk eğitimi ve mesleğinde Öteki gruplardan gelen bireylerin yer alması ve seslerinin duyulabilir olması meslek etiğinin adil gelişimi ve uygulaması için bir gereklilik olduğunun altı çizilmektedir⁶⁴.

Mesleki eğitim tamamlandıktan sonra belirli bir yetkinlik belgesi alınmaktadır. Ancak bu yetkinlik belgesinin alınması hukuk eğitiminin

⁶³ Herring, *Legal Ethics*, 111.

⁶⁴ Carrie Menkel Meadow, “*Portia Redux: Another Look at Gender, Feminism, and Legal Ethics*,” *Virginia Journal of Social Policy & the Law* 2, no. 1 (1994):110-111.

tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Sürekli mesleki gelişim hukuk eğitimi çağdaş modern devlet hukuk sistemlerinde kendini göstermektedir. Barolar gibi hukuk mesleklerine ait örgütlenmelerin hepsi olmasa da çoğu, hukuk uygulayıcılarını hukuki uygulamanın iş ve yönetim tarafını ilgilendiren usul ve diğer gelişmeler hakkında bilgilendirirken, maddi hukuk bilgilerini tazelemek için bir tür yeterlilik sonrası uygulamalı eğitimi teşvik ederler veya kendileri bu tip eğitimleri düzenlemektedirler⁶⁵.

İngiltere ve Galler’de “Sürekli Mesleki Gelişim (SMG) (*Continuing Professional Development (CPD)*)” zorunludur. 1985’te zorunlu SMG’yi ilk uygulayan Hukuk Derneği oldu ve 1997’de Baro izledi. Amerika Birleşik Devletleri’nde Sürekli Hukuk Eğitimi ((*Continuing Legal Education (CLE)*)) olarak bilinen SMG, şu anda eyaletlerin büyük çoğunluğunda zorunludur. New York ve Washington gibi eyaletlerde bu eğitimlerde hukuk etiği zorunlu kılınmıştır. Benzer şekilde Avustralya’da, artık tüm eyaletler genel zorunlu SMG bulunmaktadır. Victoria ve Queensland gibi bazı eyaletler hukuk etiği eğitimleri savunuculuk veya uygulama yönetimini içermesi gereken bir SMG’nin çekirdeğini oluşturmaktadır. Yeni Zelanda 2012’den itibaren SMG’yi zorunlu hale getirerek aynı uygulamayı gerçekleştirmektedir. Yaklaşık yirmi yıldır Kıta Avrupası hukuk sistemleri -18 Avrupa ülkesiyle- istikrarlı bir şekilde sürekli mesleki gelişim eğitimleri vermeyi gerekli hale getirmiştir. Henüz bu gerekliliği uygulamayan geri kalan Avrupa ülkelerinin -Avusturya, Kıbrıs, Macaristan, Letonya ve Malta- tümü aktif olarak zorunlu SMG’yi uygulamaya koymayı planlamaktadır. Profesyonel dernekler aracılığıyla düzenlenen çeşitli sürekli eğitim fırsatları sunmaktadırlar⁶⁶.

Hukuk mesleğini icra eden her bir grup hukukçunun bütünlük başta olmak üzere hukuk etiği ilkelerini benimseyebilmeleri için düzgün bir hukuk meslek etiği eğitiminin sağlanması önemlidir. Bu aynı zamanda başta yargıçlar olmak üzere yaşına, kıdemine bağlı olmaksızın her bir hukukçunun SMG içinde hukuk etiği eğitimlerini almasını sağlayacaktır. Bu eğitimin sürekli ve düzenli olması gerekmektedir. Eğitimler resmi olabileceği gibi, resmi olmayan kurumlarca da yürütülebilir. Hukuk etiği eğitimleri belirli konu başlıkları altında olabilir. Örneğin yargıçların sosyal medya kullanımına ilişkin bir eğitim programı düzenlenebilir ya da düzenlenmesi bir gerekliliktir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suçla Mücadele Ofisi (UNODC)’nin

⁶⁵ Economides, “Legal Education,” 738.

⁶⁶ Economides, “Legal Education,” 738.

“Yargıçların Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bağlayıcı Olmayan Yönergesi”nin (*Non-Binding Guidelines on the Use of Social Media by Judges*)” 38-39. maddelerinde hukuk etiğine ilişkin meslek içi eğitimlere yer verilmektedir. Buna göre:

38. Yargıçlara aşağıdakiler gibi ilgili soruları ve bunları ele alan periyodik eğitimler verilmelidir:

- i. Hangi sosyal medya platformları kullanılabilir;*
- ii. Bu platformlar nasıl çalışır;*
- iii. Bu platformlara katılmanın ne gibi faydaları vardır;*
- iv. Bu tür bir katılımın potansiyel riskleri/sonuçları nelerdir;*
- v. Yargıçlar, güvenliklerini korumak ve yargı bağımsızlığını, mesleğin onurunu ve kamu güvenini koruma yükümlülüklerini yerine getirmek için uygun bir suskunlukla nasıl katılmaları gerektiği;*
- vi. Yargıçlar güvenlik risklerine maruz kalmamalarını ve yargıç olarak yükümlülüklerini başarıyla yerine getirmelerini sağlamada üzerlerine düşeni yapmaları için aile üyelerinin yeterince bilgilendirilmeleri gerektiği;*
- vii. Mahkeme personeli tarafından sosyal medya kullanımının yargıya olan güveni, yargının bütünlüğü, tarafsızlığı ve bağımsızlığı üzerinde nasıl bir etkisi olabileceği;*
- viii. Neden tarafları araştırmaktan ve mahkemenin önündeki kanıtların parçası olmayan şeyleri keşfetmekten kaçınalım?*

39. Eğitim

Yargıçlara belirli bir istikrar düzeyiyle ve sürekli olarak sağlanmalı ve mümkünse elektronik olarak da erişilebilir olmalıdır. Eğitimlerin yeni atanan yargıçlara da sağlanması gerekmektedir⁶⁷.

⁶⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Non-Binding Guidelines on the Use of Social Media by Judges*, s. 7, madde 38-40, https://www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/social_media_guidelines/social_media_guidelines_final.pdf.

1990 tarihli “Birleşmiş Milletler Avukatların Rolüne İlişkin Temel İlkeleri”- “Havana Kuralları”na göre avukatların nitelikleri ve eğitimi başlığı altında avukatların meslek için eğitimlerinin nasıl olması gerektiğini düzenlemektedir. Buna göre:

9. Hükümetler, avukatlık meslek örgütleri ve öğretim kurumları, avukatların gereği gibi eğitim ve öğrenim almalarını ve avukatlık meslek idealleri ve ahlaki görevleri ile ulusal ve uluslararası hukuk tarafından tanınmış olan insan haklarına ve temel özgürlüklere vakıf olmalarını sağlar.

10. Hükümetleri avukatların meslek örgütleri ve öğretim kurumları, hukuk mesleğine girişte ve mesleğin icrası dışında bir kimseye karşı ırk, renk, cinsiyet etnik köken din, siyasal veya başka bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum, ekonomik veya başka bir statü gibi nedenlerle ayrımcılık yapılmamasını sağlar. Bir avukatın ilgili ülkenin vatandaşı olması şartı, ayrımcılık yapılması şeklinde anlaşılmaz.

11. Adli hizmete olan ihtiyaçları karşılanmayan grupların, toplulukların veya bölgelerin bulunduğu ülkelerin bulunduğu ve özellikle bu tür grupların değişik kültürlere, geleneklere ve dillere sahip olmaları veya geçmişte ayrımcılıktan ötürü mağdur edilmiş bulunmaları halinde; hükümetleri avukatların meslek örgütleri ve öğretim kurumları bu gruplara mensup meslek adaylarının adalet mesleğine girmeleri için özel tedbirler alır ve kendi gruplarının ihtiyaçlarına uygun şekilde eğitim ve öğretim görevlerini sağlar⁶⁸.

Avukatların eğitimine ilişkin “Havana Kuralları”yla bağlantılı olarak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin ortaya koymuş olduğu 25 Ekim 2000 tarihli R (2000)21 sayılı avukatların mesleklerini özgürce uygulamalarına ilişkin tavsiye kararının 2. ilkesi hukuk eğitimi ve hukuk mesleğine giriş başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre:

- *Hukuk eğitimi avukatlık mesleğine giriş ve mesleğin icrasına devam etme, özellikle cinsiyet veya cinsel yönelim, ırk, renk, din, siyasi veya diğer görüşler, etnik*

⁶⁸ *Havana Kuralları*, https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/Havana_Kurallari.pdf.

veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum veya fiziksel engel nedeniyle reddedilmemelidir.

- *Hukuk mesleğine giriş için bir ön koşul olarak ve avukatların sürekli eğitimini için yüksek standartlarda bir hukuk eğitimi ve ahlakiliği sağlamak için gerekli tüm önlemler alınmalıdır.*
- *Sürekli eğitim programları da dahil olmak üzere hukuk eğitimi, hukuki becerileri güçlendirmeye çalışmalı, etik ve insan hakları konularında farkındalığı artırmalı ve avukatları müvekkillerinin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek ve adaletin düzgün bir şekilde uygulanmasını desteklemek için eğitmelidir⁶⁹.*

Adaletin Etkinliği Avrupa Komisyonunun (*The European Commission for the Efficiency of Justice -CEPEJ*) 2018 datalarından yararlanarak 2020 yılında yayımlanan Avrupa yargı sistemleri üzerine değerlendirme raporunda yargı mensuplarının meslek içi hukuk etiği eğitimlerini analiz etmektedir. Buna göre devletlerin ve hukuk mesleğine ilişkin kurumların çoğu, gönüllülük esasına dayalı olarak, yargıç ve savcılara etik eğitimi vermektedirler. 34 Avrupa Komisyonu üye devlette yargıçlara ve 32 üye devlette savcılara ve bir gözlemci devlette gönüllülük esasına dayalı hukuk etiği eğitimleri vardır. Bunun aksine, 15 üye devlet ve kuruluşta ve tüm gözlemci devletlerde yargıçlar için ve 15 üye devlet ve birimde ve iki gözlemci devlette savcılar için etik eğitimleri zorunludur. Bu raporda aynı zamanda hukuk meslek etiğine ilişkin problemleri çözüme bağlamakla yükümlü etik kurullarından bahsedilmektedir. 35 üye devlette yargıç ve savcılarının meslek etiğine ilişkin soruların cevaplarında etik kurulların var olduğunu belirtilmektedir⁷⁰.

Avrupa Savcılar Danışma Konseyi'nin (CCPE) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne sunduğu 2014 tarihli 9 sayılı görüşü- Roma Şartı, savcılara ilişkin Avrupa norm ve prensiplerini ortaya koymaktadır. Roma

⁶⁹ *The Council of Europe CM Recommendation No. R(2000)21 on the Exercise of the Profession of Lawyer*, 2000, s. 3, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804d0fc8>.

⁷⁰ *European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report*, 2020, s. 66, <https://rm.coe.int/evaluation-report-part-1-english/16809fc058>.

Şartı'nın 57- 64. maddeleri savcılarının eğitimine ayrılmıştır.⁷¹ Roma Şartı'nın 63. maddesi savcılar için hukuk meslek eğitiminin içeriğinde hukuk etiğine yer vermektedir. Buna göre:

63. Dolayısıyla Devletler savcılarının hem atama öncesinde, hem de sonrasında uygun eğitim ve öğretimi almasını sağlamak amacıyla etkili tedbirler almalıdır. Savcılar özellikle şu hususların bilincinde olmalıdır:

- a) Görev ilkeleri ve etik ödevler;*
- b) Yasal yargılamalara dahil olan kişilere yönelik anayasal ve diğer hukuki korumalar;*
- c) İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme'de (özellikle 5. ve 6. maddeler) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında dile getirilen insan hakları ve özgürlükler;*
- d) İş organizasyonu, yönetim ve insan kaynakları prensipleri ve uygulamaları;*
- e) faaliyetlerinin etkili ve tutarlı olmasına katkıda bulunacak mekanizmalar ve materyaller⁷².*

SONUÇ

Gerek felsefi boyutuyla ve gerekse normatif boyutuyla hukuk etiği, hukukçu adaylarının hukuk eğitiminde ve hukukçuların mesleki eğitimlerinin önemli bir parçasıdır. Bu eğitimler içerisinde mesleki ve etik kuralların bilgisinin edinilmesi gerekmektedir. Hukukçuların bu kurallara uygun hareket etmesi, kuralları içselleştirmesine yardımcı olmaktadır. Hukukçuların söz konusu etik ilkeleri sadece mesleki davranışlarında değil, günlük hayatlarında da ölçüt olarak bütünlük değerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Hukuk eğitiminin her safhasında hukuk etiği derslerinin önemli olduğunu demokratik devletler tarafından kabul edilmektedir. Ancak meslek içi eğitimler bu alanda en etkili olanlar olabilir. Hukuk etiği derslerinin

⁷¹ Avrupa Savcıları Danışma Konseyi (CCPE), *Roma Şartı* <https://rm.coe.int/168074738b>, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/26b555c0-9084-4429-a3e0-584a96a9e77a.pdf>.

⁷² Avrupa Savcıları Danışma Konseyi (CCPE), *Roma Şartı*.

etkinliğinin sağlanabilmesi için öğrencilerin hukuk etiğine ilişkin derslerin önemsemesi gerekmektedir. Hukuk eğitiminin hangi safhasında öğrenciler hukuk etiği meselesini önemserler? Temel hukuk eğitiminde bu derslerin verilmesi gerekliyse, kaçınıcı sınıflar hukuk etiği derslerini önemserler? bu soruların cevapları üzerine düşünmek önemlidir. Zira dersin zamanlaması öğrencilerin konuyu önemsemelerine ve derse katılımlarını sağlayacaktır. Kanımca hukuk etiği problemleriyle öğrencilerin uygulamada birebir karşılaşmaları dersin etkinliğini artıracaktır. Bu nedenle hukuk meslek içi eğitimlerinde hukuk etiği derslerini alan öğrencilerin hukuk etiği derslerinden en fazla fayda elde edecek gruplar arasında oldukları düşünülebilir. Baroların meslek içi eğitimleri, adalet bakanlıklarının, yargı meslek örgütlerinin yargıç ve savcılar için meslek içi eğitimleri buna örnek gösterilebilir. Benzer bir yaklaşımla hukuk kliniği dersleri alan lisans hukuk öğrencileri de hukuk etiği derslerinden klinik dersi almayan öğrencilere göre daha fazla faydalanacaklardır. Hukuk lisans eğitiminde hukuk kliniklikleri öğrencilerin varsayıma dayalı değil, gerçek hukuk problemleriyle ve hukuki problemleri olan gerçek insanlarla karşılaştıkları derslerdir. Dolayısıyla öğrencilerin hukuk etiğine ilişkin meselelerle karşılaşma ihtimallerinin olduğu ve bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda hukuk etiği üzerine düşünmek zorunda kaldığı ya da düşünmek durumunda kaldığı bir derstir⁷³.

Son olarak şu soruyu sorabiliriz. Watergate skandalına karışan hukukçular doğru düzgün bir hukuk etiği eğitimi almış olsalardı, sonuç farklı olur muydu? Deborah Rhode’un belirttiği gibi hukuk etiği eğitiminin hukukçunun kimliğine katkıları ne küçümsenmeli ne abartılmalıdır.⁷⁴ Bu dersler sonunda hukuk öğrencileri daha iyi insan, daha iyi hukukçu olacaklar mıdır? sorularının cevabını tam olarak bilmek ve buna ilişkin bilimsel ölçümler yapmak güç. Ancak kesinlikle denemeye değer olduğu konusunda hukuk etikçileri arasında bir fikir birliği gözükmektedir. Bu nedenle hukuk etikçileri hukuk eğitiminin her safhasında hukuk etiği derslerinin ciddiye alınmasının zorunluluğunun altını çizmektedirler.⁷⁵

⁷³ Jerome New Frank, “Why Not a Clinical Lawyer-School?,” *University of Pennsylvania Law Review* 81, no. 8 (1933):922; Paterson, “Legal Ethics,” 182; uygulama örneği için bkz. Gülriiz Uygur, “Etiğe Dayalı Hukuk Eğitimi ve Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Hukuk Kliniği,” içinde *Yargıya Etik Bakmak*, ed. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Sercan Güler, Sevgi Kayak, Sezan Kama Işık (İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2023): 19-34.)

⁷⁴ Rhode, “Professionalism Symposium,” 462.

⁷⁵ Russell G. Pearce, “Teaching Ethics Seriously: Legal Ethics as the Most Important Subject in Law School,” *Loyola University Chicago Law Journal* 29, no. 4 (1998):739.

KAYNAKÇA

ABA. *Pre-Law*. Son Erişim tarihi: 16.02.2024

https://www.americanbar.org/groups/legal_education/resources/pre_law/.

Abel, Richard. "You Never Want a Serious Crisis to Go to Waste: Reflections on the Reform of Legal Education in the US, UK, and Australia." *International Journal of the Legal Profession* 22, no. 1, (March 2015): 3-26

Arat, Tuğrul. *Amerikan Hukuk Öğretiminde "Case Metod"*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.

Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.

Arthurs, Harry. "Why Canadian Law Schools Don't Teach Legal Ethics." İçinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, Ed. Kim Economides, 105-118. Oxford: Hart Publishing, 1998.

Avrupa Savcılar Danışma Konseyi (CCPE), *Roma Şartı*, Son Erişim tarihi: 16.02.2024, <https://rm.coe.int/168074738b>, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/26b555c0-9084-4429-a3e0-584a96a9e77a.pdf>.

Bix, Brian. *A Dictionary of Legal Theory*. Oxford: OUP, 2009.

Bradney, Anthony ve Kim Economides. "Ethical Challenges to Legal Education and Conduct," *Social & Legal Studies* 10, no. 2 (2001):275-76.

Burger, Warren. "The Role of the Law School in the Teaching of Legal Ethics and Professional Responsibility." *Cleveland State Law Review* 29, no. 3 (1980): 377-96.

Chapman, June. "Why Teach Legal Ethics to Undergraduates?." *Legal Ethics* 5, no. 1, (2002): 68-89.

Chow, Wilson ve Michael Ng, "Legal Education without the Law- Lay Clients as Teachers and Assessors in Communication Skills," *International Journal of the Legal Profession* 22, no. 1 (2015): 103-126.

Clark, Kathleen. "The Legacy of Watergate for Legal Ethics Instruction." *Hastings Law Journal* 51, no. 4 (April 2000):673-82.

Cranston, Ross. "Preface." İçinde *Legal Ethics and Professional Responsibility*, Ed. Ross Cranston (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Duncan, Nigel. "Addressing Emotions in Preparing Ethical Lawyers." İçinde *Emerging Legal Learning: Affect and Legal Education: Emotion in the Learning and Teaching the Law*, Ed. Paul Maharg ve Caroline Maughan, 257-282. Farnham:Ashgate Publishing Group, 2011.

- Economides, Kim. “Introduction- Legal Ethics- Three Challenges for the Next Millennium.” İçinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, Ed. Kim Economides, xvii-xxxiii. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- Economides, Kim. “Legal Education.” İçinde *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* 13, Ed. James D. Wright, 735-39. Oxford: Elsevier, 2015.
- European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report*, 2020, Son Erişim tarihi: 16.02.2024; <https://rm.coe.int/evaluation-report-part-1-english/16809fc058>.
- Frank, Jerome New. “Why Not a Clinical Lawyer-School?.” *University of Pennsylvania Law Review* 81, no. 8 (1933): 907-923.
- Hart, Herbert Lionel Adolphus. *The Concept of Law*. Oxford: OUP, 1994.
- Havana Kuralları*, Son Erişim tarihi: 16.02.2024, https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/Havana_Kurallari.pdf.
- Herring, Jonathan. *Legal Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Holmes, Vivien. “‘Giving Voice to Values’: Enhancing Students’ Capacity to Cope with Ethical Challenges in Legal Practice.” *Legal Ethics* 18, no. 2 (2015):115-137.
- Luban, David. “The Sources of Legal Ethics: A German-American Comparison of Lawyers’ Professional Duties,” *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law* 48, no. 2, (1984): 245-88.
- MacCormick, Neil. *H.L.A. Hart*. Stanford: Stanford University Press, 2008.
- Menkel Meadow, Carrie. “*Portia Redux: Another Look at Gender, Feminism, and Legal Ethics*.” *Virginia Journal of Social Policy & The Law* 2, no. 1 (1994):75-114.
- Mescher, Barbara. *Legal Ethics for Lawyers: A New Model*. London: Routledge, 2023.
- Morawetz, Thomas. “Teaching Professionalism: The Issues and the Antinomies,” İçinde *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, Ed. Kim Economides, 215-33. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- Parker, Christine ve Adrian Evans. *Inside Lawyers’ Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Paterson, Alan. “Legal Ethics: Its Nature and Place in the Curriculum.” İçinde *Legal Ethics and Professional Responsibility*, Ed. Ross Cranston, 174-188. Oxford: Clarendon Press, 1995.

- Pearce, Russell G. "Teaching Ethics Seriously: Legal Ethics as the Most Important Subject in Law School." *Loyola University Chicago Law Journal* 29, no. 4, (1998): 719-739.
- Raynolds, Edward. "Legal Education in Germany," *The Yale Law Journal* 12, no. 1, (1902): 31-34.
- Rhode, Deborah. "Institutionalizing Ethics." *Case Western Reserve Law Review* 44, no. 2 (1994): 665-736.
- Rhode, Deborah. "Professionalism Symposium: Conference Proceedings: Opening Remarks: Professionalism." *South Carolina Law Review* 52, no. 3 (Spring 2001): 458-72.
- Rhode, Deborah. *Access to Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Rhode, Deborah L. ve David Luban ve Scott L. Cummings. *Legal Ethics*. ABD: Thomson Reuters/ Foundation Press, 2013.
- Sandefur, Rebecca ve Jeffrey Selbin. "The Clinic Effect." *Clinical Law Review* 16, no. 1 (2009): 57-107.
- Sandel, Michael. *Justice*. London: Penguin Books, 2009.
- Schnapper, Eric. "The Myth of Legal Ethics." *American Bar Association Journal* 64, no. 2, (February 1978): 202-5.
- Shklar, Judith. *Legalism-Law, Morals, and Political Trials*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986.
- Simon, William. "The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics." *Wisconsin Law Review* 29, no. 1 (1978): 29-144.
- Simon, William. *The Practice of Justice-A Theory of Lawyers' Ethics*. ABD: Harvard University Press, 1998.
- Tepe, Harun. "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik." *Doğu Batı* 1, no. 4 (1998):9-24.
- The Council of Europe CM Recommendation No. R(2000)21 on the Exercise of the Profession of Lawyer*, Son Erişim tarihi: 16.02.2024, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804d0fc8>.
- Tur, Richard. "Legal Ethics, Overview." İçinde *Encyclopedia of Applied Ethics*, Ed. Ruth Chadwick, 59-60. San Diego, CA: Academic Press, 1998.
- Tur, Richard. "Legal Ethics and Education." İçinde *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Edward Craig, (Taylor and Fransic, 2001), Son Erişim tarihi: 16.02.2024, <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/legal-ethics/v-1>.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Non-Binding Guidelines on the Use of Social Media by Judges*, Son Erişim tarihi: 16.02.2024, https://www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/social_media_guidelines/social_media_guidelines_final.pdf.

Uygur, Gülriz. “Hukuki Pozitivizmin Değişen Yüzü Mü?.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003): s. 145-176.

Uygur, Gülriz. “Etiğe Dayalı Hukuk Eğitimi ve Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Hukuk Kliniği.” İçinde *Yargıya Etik Bakmak*, Ed. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Sercan Güler, Sevgi Kayak, Sezan Kama Işık, 19-34. İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2023.

Webb, Julian. “Ethics for Ethics for Citizens? New Directions for Education.” *Journal of Law and Society* 25, no. 1 (1998): 134-150.

Wendel, Bradley. *Ethics and Law-An Introduction*. Cambridge:Cambridge University Press, 2014.

West, Robin. *Teaching Law- Justice, Politics, and the Demands of Professionalism*. New York: Cambridge University Press, 2014.

Woolley, Alice. “Legal Education Reform and the Good Lawyer.” *Alberta Law Review* 51, no. 4, (June 2014): 801-18.

